

ԱՐ «առաջադրել», նմանապես «ի հարառակառա-
դրանքով» (էջ 322) ԱՐ «առաջա-
դրել», համառ. նաեւ էջ 352, 353, 374 ուր
«առաջադրել» դիմաց ԱՐ օր. ունին «առաջա-
դրել», — Թեպէտեւ եւ Նորայրի Ազատեանը գտնէ
բերած շորս մարդկայնեան համար այլակերպ ըն-
թերցուած չի ծանշար նոր հրատարակութիւնը,
սակայն այս բառին մէջ ալ միանշանակութեան բերումն
սկի յայտնի է. օրինակի համար. ի. «մարդկայնեան
մարմին», (էջ 185) Ա ճառքնորէր եւ ԱՐ օրին. կը
կարդան «մարդկայն», մերկանալ զհնութիւն մարդ-
կայնեան (էջ 308) ԱՐ. «մարդկայն» եւ վերջապէս
«ի տկարութիւն մարդկայնեան կարգացն» (էջ 299)
Եւ կը փոխէ եւ կը կարգայ միակերպ «մարդկայն»,
ի. — Ազատեանը գտնէ թէ նոր եւ թէ վերեւ.
հրատ. հաւաստեալն ունին «ի խառնուելու ծանա-
պարհ» (էջ 125, վերեւ. 182) զոր Նորայր չէ
սխալած, թե՛ 308 ձեռագրիներն նոյնը կ'ուղղեն եւ
կ'ընթերցուն «խառնել», ի. — «մարդկայն» եւ վերջապէս
միով ազգացն հեթանոսաց, Ա ճառքնորէր այլափո-
խելով կը կարգայ «ի խառնուելու», իրաւար ուրեմն
իմաստ. ժի. 17 «խառնուելու ամպ երեւի» աղանալ
նախագաւառութիւնը ուղղեն կը համարի Հատըն-
տիւրի Հեղինակը «խառնել», ի. Բաց ատի «մեռա-
խառնուելու» խառնելի թանձրութեան նոստեալ
է ի վրայ ձեռք առաջ արտին» (Ազատ էջ 122) Եւ
օր. ունին «խառնուել», հայտն էր զգոր «խառնել»
(էջ 458) Եւ ճառքնորէր «խառնուել», ի. — Նոր-
այրի Ազատեանը գտնէ բերած «այնքեան» մին ալ
«մարդկայն» (էջ 127, վերեւ. 134), նոր հրատ.
«յաւնեւորին թէ մարդկայն» ընթերցուն աւելի ուղիղ
է, այսպէս ունին նաեւ թե՛ 308 օրինակները, ԱՐ
«մարդկայն», Գ միայն «մարդկայն», «ի սահման
ծիւղանալ մարդկայն միջոցին այնպէս» (անդ 139,
վերեւ. 203) մասնաւոր տարբերութիւն մը շտեմնի
հոս ձեռագրիները, եւ դարմանալի չէ, բայց որում,
ինչպէս վերն ալ շեշտեցինք, — այն մասնիկը տե-
ղական անանց կը շինէ գաղափարի հայեցելի մէջ,
համառ. մարդկայն, վերջ. 146. Եւստիայն, Երեւ.
103. լեռնայն, Օրին. ԺԱ. 11, բառայն Ջարար.
Ի 7. Նորայր, Բարս. 151 եւստի, վերջապէս ի.
«ճառքն» — «մարդկայն» կերպարանաց, նախագաւառ-
ութիւնը, զոր Նորայր մէջ բերած է, Եւ օր. միայն
կ'ընթերցուն «առնել», որ աւելի վաւերական է:

Այս վկայութիւնները թեպէտ աղտուկալի
են եւ շատ ցամաք, սակայն կը ցուցնեն վճռա-
կան կերպով թէ դասական միւս մատենագրու-
թեանց մէջ վարդապետին ցրտած — յին անանց-
ներն ալ այսպիսի հեղմանց կը սպասեն, որ
անշուշտ կ'իրականանայ երբ ձեռագրաց համա-
մատական հրատարակութիւններ հրապարակ
ելեն:

4. ԱՐԻՍՏԱՆԿԱՆ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

1 Հատընտի ընթերց. 397.

ԱՐԻՍՏԱՆԿԱՆ

Մ. ԽՈՐԵՆՆԵՐԻՍ «ՈՐԹՔ», ԲՈՒՐԸ ՀՈՒՐ ԺՈՒՐ
ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ ԲՆԵՐԵՆ ՄԷՋ

Ժողովրդական վէպին — Սասանց Ցան
— մէջ՝ պարզ խօսք մը կը գրաւէ ուշագրու-
թիւնս:

Մհերի մահէն ետքը ծնած Դաւիթը որր
էր, որովհետեւ ծնող մայրն ալ կը մեռնէր ան-
միջապէս: «Կնիկը տարան վերուցին, կ'ըսէ վէպը
— Դաւիթ մօջ լէր ջըլնի»:

Աս խօսքով հասկցնել կ'ուղղուի թէ՛ «ան-
տէր, անպաշտպան մնաց գետին», ուր տարբեր
փոք չկայ ինչի դատ, որ ջըլնաւոր խոսէ,
ժի՛ն հիւսուած կ'ըլլայ:

Վէպին փոփոխականներն (variante) մէկ՝
ջըլն տեղ կը գործածէ արդէն ինչ բառը. —
«...աղէն անտէր կը մնայ իւրի (փոխութիւն) վե-
րայ»:

Ուրիշ փոփոխակի մը մէջ ալ՝ ձեւը նոյն
է. — «Մեր տղէն տ'էնայ լէր ջըլնի»: Մհեր
ըսաց՝ լըլը ինչ, լըլը կնիկ լէր ջըլնի, ուրուն
իր բացատրութիւն կը գտնենք գրքին ստորէ՝
հետեւեալը. — «ցօղ բառիցն է (== ցօրնի
կոթ), այստեղ նշանակում է՝ որր կը մնայ»:

Գիտնական բանահաւաքին (Բ. Խալա-
թեանց) տուած այդ բացատրութիւնը, ինչ կը
թուի, բունաղբօս է: Որչափ գիտեմ՝ ցօրնի ջը-
լնաներէն խոր չի շինուիր, գեթ մեր կողմերը
(Մոկիւն մէջ ըլլալով), չափօր միայն,
— ան ալ նեղ պարագաներէն — Գրեկիւնի
(հաճար) երկար ցօղաններէն աղբաւոր խոր-
ներ հիւսելով կը գործածեն Գաւաշի գե-
ղացիները:

Իսկ ժի՛ն (կնիւն) խոր շինելը սովորական
է, եւ կնիւնի տերեւներն ալ տեսակ մը ջը-
լն են:

Ցըլ կամ Ծըլն ընդհանուր կոչումով
ըմբռնուած փողածեւ տերեւներ ունեցող կնիւն
(ժի՛ն) կը հիւսուին նաեւ զամբիւղներ, զամբիւ-
ղիկներ (սէլէ), կողովիկներ, եւ տնային ուրիշ
յարմարաւոր արհեստ-ընդունարաններ, Յօրնի եւ
հաճարի ծղօններէն ալ՝ աւելի փոքր նման բա-
ներ կը գործեն գեղացիք:

Աւելի խոշոր կողովներու, սակաւկողով-
ներու, կշիւքի թաթի (խոս) շինութեան համար
կը գործածեն, — նոյն իսկ վանի այգեգետներ —

ոտի ուրիշ (սէջիւտ աղաճը), մասնաւորապէս «պէտէ ըսուած տեսակէն, որ շատ ճապուկ ու նպատակայարմար է. յետոյ սերկեւիլի ճիւղերէ, եւ քիչ անգամ՝ նաեւ բարդի, կաղամախի դալար ձողերէ:

Աս բոլորէն ամենաշատ գործածականն ու ընդհանուրը՝ ուռի որթն է, իր մեծագոյն յարմարութեան համար:

Թէ Հայոց մէջ կողովագործութեան արհեստը շատ բարձր հնութենէ մը կու գայ՝ ատոր ապացոյցն ունիք խորենացու մէջ (Գ. Ի. Ե. 432). — «Զոր թափեալ մեծին Ներսիսի, հրամայեաց կրեւ ռէնովք ի գոմ մի, եւ դարմանս եւ անուցողս նոյնն կարգեալ. որք յետոյ աւանացեալ, անուանեցան Ուրիշ՝ այնորից աղագաւ:»

Աս տեղ խորենացու որոշած ռէն բառը, կարծեմ որ «խաղողի առնել, եւ խաղողի որթէ շինած կողով» պէտք չէ հասկնալ, այլ՝ «Ուրիշ որթէ շինած կողով», որ ամէն կերպով բնական է: Իսկ խաղողի որթատուկէն հիւսած կողով՝ անծանօթ է, որչափ գիտեմ:

Խաղողի որթով (էօր) կողովագործութիւն կարելի չէ. որովհետեւ իր ունեցած կոճիկները նախ անյարմար եւ կոշտ կը դարձնեն զինքը՝ այդ կերպ աշխատութեան մը, երկրորդ՝ ծապուկ, ճկուն չեն, ու շուտ կը կտորին:

Կարելի է ուրեմն քիչ-շատ վստահաբար ըսել որ խորենացու յիշած ռէն բառը, — որ «որթի ճիւղերէ շինած կողով»ի տեղ է առնուեր — «ոտի ուրիշ է, եւ չէ թէ խաղողի, Ուռի ճիւղերէ շինած կողովներով կամ պատգարակներով է որ կը փոխադրեն Արշակունիի սրակոտոր բնակիչներուն ծըծկեր երախաները՝ գոմի մը մէջ, որ վերջէն աւանի երեւոյթ ստանալով՝ կոչուեցաւ Ուրիշ:

Կայ նաեւ սա հարցը թէ՛ արդեօք խորենացու աւանդած այդ եղերերգական զէպքն պատկերը՝ ժողովրդական բացատրութենէս առնուած չէ՞, երբ ան «վերցըղին մնալ, խօսքը կը փոխաբերէ՝ որբ անտեր մնացած նորածնին մը վիճակը նկարագրելու համար:

Արդէն կասկած չկայ թէ՛ մեր ժողովրդի տնկիչ աւանդութիւններուն ամէն մէկ խօսքը, բառը նոյն իսկ՝ խտացած խոշոր պատկերներ մ'են հին հայ կեանքէն:

Պէտք է միայն խորին ուշադրութեամբ ընենք, ուսումնասիրել, համեմատել՝ անգիրն ու

գրաւորը, հինն ու նորը, անխառն ու աղաւաղը, — եւ այն ատեն՝ ամէն մէկ բառ, նոյն իսկ աւելորդ նկատուած, կրնայ լուսաւոր էջ մը բանալ մեր պատմական անցեալին մէջ:

Չիթ(ո)իւնի

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ Ի Ի Ն Գ Լ Բ Ե Թ Ի Հ Ո Ւ Յ Ո Ս Ե Գ Ի Ս Կ Ի Գ Ո Ս Ո Ւ Թ Ի Ե Ն
Խ Ն Գ Ի Բ Ը

Դեռ քանի մը շաբաթ հազիւ անցած է այն օրուան վրայ, երբ ձեռքերնիս անցաւ թեմական ցուցակ մը հրատարակեալ 1910ին, յորում կը նշանակուէր Դրանսիականիոյ կաթուղիկէ թեմին ժողովրդապետութեանց, քահանայից ու հօտին թիւը: Հետաքրքրական երեւցաւ մեզի այս պաշտօնական ցուցակը: Բացինք ու թերթեցինք մէջէն քանի մը կարեւոր թիւ գտնելու համար:

Հանդիսիս պատ. Ընթ երցողաց Ժանօթ է արդէն թէ Դրանսիականիոյ հունգարացի ժողովրդեան հետ խառն է նաեւ հունգարացի կաթուղիկէ հայ հօտը: Այս ցուցակէն մեր գտնել ուզածն էր չորս հայ ժողովրդապետութեանց հօտին պաշտօնական թիւը, զոր գտանք ալ եւ հոս կը նշանակենք: Կերպ հայաբաղա՝ 1240 հայ, Եղիսաբեթուպոլիս՝ 394 հ. Ծուրճով՝ 640 հ. Սեբովեզ՝ 98 հ., եւ ընդհ. գումարը՝ 2472 հայ, Հապառուր է այն բազմութիւնը որ ի հունգարիա կամ Դրանսիականիա իրր 15—20 հազար հայ կը համարուի. — ցիրուցան այս կամ այն քաղաք, կամ լաւ եւս գրեթէ ամէն քաղաք ու ամէն գիւղ՝ խառն միլիոնաւոր օտար ժողովրդեան մը հետ: Կարեւոր էր մեզի՝ Հայաստանի ծոցէն ելած, Հայութեան Մայր արմատէն բաժնուած ժողովրդեան մը թուարկութիւնը, վասն զի վերջերս այս ոչ աննշանակ հայութեան կենդրոնին մէջ նորէն սկիզբ ունեցաւ ինչի մը — Հայ Միակուպոսութիւնը — զոր կ'ուզէինք ուսումնասիրել: